

# Eustachy Wierzbowski

---

## Umowa o pomocy prawnej i stosunkach prawnych między Polską a Związkiem Radzieckim w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych

---

Palestra 2/5-6(8), 63-69

---

1958

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EUSTACHY WIERZBOWSKI

## U M O W A

### o pomocy prawnej i stosunkach prawnych między Polską a Związkiem Radzieckim w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych

Obrót prawny między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich opierał się dotychczas na zasadzie faktycznej wzajemności i dotyczył przede wszystkim załatwiania wniosków o pomoc prawną w sprawach alimentacyjnych (na rzecz dzieci pochodzących z małżeństwa), rozwodowych, opiekuńczych, spadkowych oraz w sprawach karnych.

Na skutek stale rozwijających się stosunków przyjaźni między obu krajami i szerokiej współpracy na polu życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego, jak również w wyniku masowych przemieszczeń ludności w ramach repatriacji powodującej zazębianie się interesów obywateli obu Stron, powstała potrzeba umownego uregulowania obrotu prawnego między obu państwami (w szczególności trybu porozumiewania się ze sobą sądów, prokuratur, biur notarialnych i innych organów obu państw), zabezpieczenia interesów osobistych i majątkowych obywateli obu Stron (a zwłaszcza ustalenia norm kolizyjnych z zakresu właściwości prawa i jurysdykcji sądów) i wreszcie uregulowania niezwykle doniosłego zagadnienia uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych.

Dla unormowania powyższych zagadnień toczyły się w dniach od 17 do 28 grudnia 1957 r. rokowania między delegacjami obu Stron, w wyniku czego w dniu 28 grudnia 1957 r. została podpisana w Warszawie Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych.

Umowa o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych jest konsekwentną realizacją zasad wspólnej deklaracji polsko-radzieckiej z listopada 1956 r., ogłoszonej w Moskwie a ustalającej wzajemne stosunki między obu krajami na podstawie całkowitej równości praw oraz poszanowania niezawisłości i suwerenności.

Umowa ta jest trzecią z kolei umową o obrocie prawnym po zawartych — w poprzednich latach — umowach tego rodzaju z Czechosłowacją (1949) i Niemiecką Republiką Demokratyczną (1.II.1957 r.).

W części ogólnej umowa z dn. 28.XII.1957 r. zapewnia szeroko pojętą ochronę prawną osobistą i majątkową obywatelom i osobom prawnym obu Umawiających się Stron (art. 1) oraz reguluje w sposób wyczerpujący zagadnienia zakresu pomocy prawnej w sprawach cywilnych i karnych oraz tryb jej udzielania (art. 2-11, 13-18), przy czym jako wyraz poszanowania suwerenności obu krajów podkreśla, że pomocy prawnej można odmówić, jeśli jej udzielenie mogłoby zagrozić suwerenności lub bezpieczeństwu Strony wezwanej (art. 12).

Trzeba zaznaczyć, że jakkolwiek w ogólnych zarysach umowa ta jest oparta na powszechnie przyjętych zasadach prawa międzynarodowego, to jednak w odróżnieniu od umów tego typu zawieranych między krajami kapitalistycznymi odznacza się ona pod wieloma względami swoistością wypływającą z odmienności stosunków między krajami obozu socjalistycznego. Charakter tych stosunków pozwala na uregulowanie bardzo szerokiego zakresu zagadnień obrotu prawnego — w przeciwieństwie do wzorów umów kapitalistycznych, niewiele wychodzących poza problematykę objętą konferencją haską o procedurze cywilnej z 1905 r.

Przykładem tych stosunków socjalistycznych, które znalazły odbicie w umowie ze Związkiem Radzieckim, jest odrzucenie tzw. klauzuli „porządku publicznego” (*ordre public*), będącej wyrazem nieufności w stosunkach pomiędzy krajami kapitalistycznymi i stanowiącej podstawę do faktycznego niewykonywania postanowień umowy w tych wypadkach, w których wykonanie cdezwy o pomoc prawną nie da się pogodzić (według uznania wezwanej) z *ordre public* państwa wezwanego.

Zamiast klauzuli porządku publicznego umowa wprowadza w art. 12 zastrzeżenie (podobnie jak umowa Polska — NRD oraz zawarte ostatnio przez ZSRR umowy z NRD i CSR), że pomocy prawnej można odmówić tylko wtedy, gdy jej udzielenie mogłoby zagrozić suwerenności lub bezpieczeństwu strony wezwanej.

Pośród szczególnie charakterystycznych momentów uwypuklających w umowie swoistość naszych stosunków prawnych ze Związkiem Radzieckim zasługują na podkreślenie następujące:

1. Jak wiadomo, w obrocie prawnym z Czechosłowacją i NRD została przyjęta zasada bezpośredniego komunikowania się ze sobą sądów i innych organów wymiaru sprawiedliwości (prokuratur, biur notarialnych). W stosunkach ze Związkiem Radzieckim — ze względu na wielkość obszaru tego kraju i istnienie kilkunastu tysięcy sądów ludowych, okręgowych, krajowych, nie mówiąc już o podobnej liczbie innych organów wymiaru sprawiedliwości — utrzymanie tej zasady uznane zostało za niecelowe ze względu na niemożliwość posiadania zawsze aktualnego wykazu tych organów. Z tego względu ustalono zasadę porozumiewania się za pośrednictwem centralnych organów obu Umawiających się Stron, czyniąc wyjątek dla obrotu prawnego między Polską a trzema sąsiadującymi republikami, tj. Białoruską, Ukrainą i Litewską, który będzie się odbywał za pośrednictwem odpowiednich organów centralnych tych republik (art. I Protokołu Dodatkowego). W praktyce największy obrót prawny mamy właśnie z tymi trzema republikami w wyniku ruchów repatriacyjnych ludności w okresie powojennym aż do ostatniego czasu i wpływających stąd powiązań rodzinnych i majątkowych obywateli obu stron. Przyjęty system komunikowania się umożliwi należyte kierowanie i kontrolę szybkości załatwiania wniosków o udzielenie pomocy prawnej, a tym samym zostanie osiągnięty cel umowy w tym zakresie, tj. szybkie i prawidłowe udzielanie pomocy prawnej.

Dla ułatwienia obrotu odstąpiono od obowiązku dołączania przekładów do wszelkich wniosków dotyczących pomocy prawnej na język Strony wezwanej i wprowadzono posługiwanie się dwujęzycznymi formularzami w językach polskim i rosyjskim.

2. Umowa wprowadza szereg ułatwień dla obywateli obu Stron w postępowaniu przed sądami i innymi władzami. Dotyczy to np. dokumentów, które nie będą wymagać legalizacji do ich użycia na obszarze drugiego państwa, jeżeli zostały w przepisanej formie wydane lub uwierzytelnione przez właściwy organ państwowy i opatrzone są pieczęcią urzędową.

Postanowienie art. 18 umowy zobowiązało władze obu Stron do przesyłania sobie wzajemnie na odpowiedni wniosek (bezpłatnie) odpisów z ksiąg stanu cywilnego oraz innych dokumentów dotyczących praw osobistych i interesów swoich obywateli.

Wielkie znaczenie dla obywateli obu Stron ma dalsze udogodnienie, a mianowicie zwolnienie od obowiązku zabezpieczenia kosztów procesu oraz możliwość uzyskania przez osoby nie mające dostatecznych środków

majątkowych zwolnienia od kosztów sądowych i ustanowienia adwokata z urzędu przed sądem drugiej Strony (art. 19 — 21).

Obywatel jednej Strony, który chce złożyć wniosek o zwolnienie od kosztów sądowych w sądzie drugiej Strony, jak też wniosek o wyznaczenie adwokata, może zgłosić ten wniosek ustnie do właściwego sądu według swego miejsca zamieszkania lub pobytu. Sąd ten ma obowiązek przyjąć wniosek do protokołu i przesłać go wraz z zaświadczeniem o stosunkach osobistych i rodzinnych oraz o dochodach i stanie majątkowym wnioskodawcy do właściwego sądu drugiej Strony.

3. Związek Radziecki nie ma skodyfikowanych przepisów w dziedzinie międzynarodowych stosunków prywatnoprawnych na wzór naszej ustawy z dnia 2.VIII.1926 r. o międzynarodowym prawie prywatnym lub czechosłowackiej ustawy z 1948 r. Z tego powodu polski projekt umowy, który był podstawą negocjacji, przewidywał szereg postanowień o charakterze norm kolizyjnych w dziedzinie stosunków rodzinnych i spraw spadkowych. Normy te weszły w zasadzie do umowy z niektórymi zmianami wypływającymi z federacyjnego ustroju Związku Radzieckiego.

W poszczególnych dziedzinach stosunków rodzinnych przyjęto przede wszystkim *lex patriae* jako zasadę decydującą o właściwości prawa i władz. Zasada stosowania prawa ojczystego znalazła wyraz w zakresie przepisów regulujących zdolność prawną i zdolność do czynności prawnych (art. 22), w zakresie ubezwłasnowolnienia (art. 23-26), uznania za zmarłego (art. 27), ustalenia istnienia, rozwiązania i unieważnienia małżeństwa (art. 30), stosunków między dzieckiem pozamałżeńskim a jego rodzicami (art. 32, w którym decyduje obywatelstwo dziecka), nadto w zakresie przysposobienia (art. 35) oraz opieki i kurateli (art. 37-40). W kilku wypadkach przyjęto zasadę *lex domicilii*, tj. prawa obowiązującego w miejscu zamieszkania stron procesowych. Będzie ona stosowana w niektórych wypadkach z dziedziny stosunków osobistych i majątkowych między małżonkami (art. 29). Na zasadzie tej oparte są również stosunki między rodzicami a dziećmi pochodzącymi z małżeństwa (art. 31), albowiem w tej dziedzinie ustawodawstwa obu krajów są prawie identyczne.

Normy kolizyjne w dziedzinie wyliczonych wyżej stosunków prawnych rozstrzygają zagadnienia właściwości prawa materialnego i kompetencji organów wymiaru sprawiedliwości wskazując, jakie prawo materialne jest właściwe dla oceny danego stosunku prawnego lub czynności prawnej oraz jakie organy obu Stron będą kompetentne do rozstrzygnięcia tego stosunku prawnego, w którym uczestniczą obywatele obu Stron. Normy kolizyjne regulują te stosunki prawne, które organy obu Stron w swojej praktyce najczęściej rozstrzygają i które bezpośrednio dotyczą

praw i interesów obywateli obu Stron. Są to przede wszystkim sprawy wypływające ze stosunków rodzinnych i sporów majątkowych, których rozstrzygnięcie bez istnienia umowy — z powodu różnicy ustawodawstw wewnętrznych w obu państwach oraz różnicy obywatelstwa lub zamieszkania stron procesowych — było dotychczas częstokroć w wysokim stopniu utrudnione.

4. Umowa zawiera przepis umożliwiający sądowi polskiemu ustalenie według prawa polskiego ojcostwa obywatela radzieckiego w stosunku do dziecka pozamałżeńskiego będącego obywatelem polskim i zasądzenie na rzecz takiego dziecka alimentów. Wyrok sądu polskiego w tym przedmiocie będzie — zgodnie z art. 52 umowy — wykonany w drodze egzekucji na obszarze ZSRR.

Będzie to miało ogromne znaczenie dla dość znacznej liczby dzieci pozamałżeńskich, które dotychczas nie miały możliwości uzyskania alimentów od ojców obywateli radzieckich, gdyż ustawodawstwo radzieckie od 1944 r. nie przewiduje poszukiwania ojcostwa i alimentów na rzecz dzieci pozamałżeńskich.

5. W sposób szczegółowy zostały w umowie uregulowane sprawy spadkowe, w szczególności zagadnienia dziedziczenia mienia ruchomego i nieruchomego, formy testamentu, postępowania spadkowego, zabezpieczenia spadków po obywatelach drugiej strony, uprawnień konsula w sprawach spadkowych oraz wydawania spadków spadkobiercom będącym obywatelami drugiej Strony (art. 42-50).

Ponieważ w ramach powojennych repatriacji dużo ludzi w starszym wieku nie repatriowało się do Polski, przeto na terenie sąsiadujących z nami republik, tj. Litewskiej, Białoruskiej i Ukraińskiej, otwiera się stale niemało spadków na rzecz obywateli polskich. Ze względu na przewidziany w prawie radzieckim bardzo krótki, bo tylko 6-miesięczny termin do przyjęcia spadku, dość często spadki te przechodziły na własność państwa radzieckiego, a to wobec niezgłoszenia się w tym terminie polskich spadkobierców.

Na szczególne podkreślenie zasługuje tutaj fakt, że w wyniku Umowy interesy spadkobierców będących obywatelami polskimi zostały pomyślnie zabezpieczone, albowiem 6-miesięczny termin na przyjęcie spadku znajdującego się na terenie Związku Radzieckiego oblicza się zgodnie z art. 46 ust. 3 Umowy nie od chwili otwarcia się spadku, lecz od dnia zawiadomienia konsula o śmierci spadkodawcy. Umowa wkłada przy tym na organy spadkowe obowiązek niezwłocznego zawiadamiania konsula o śmierci spadkobiercy, o osobach zgłaszających prawa do spadku, o wiadomych im okolicznościach dotyczących osób uprawnionych do spadku

i ich miejscu pobytu, o istnieniu testamentu, o rozmiarach i wartości spadku, a także o tym, czy i jakie zostały wydane zarządzenia zabezpieczające.

Warto również wspomnieć o wprowadzeniu w art. 48 zasady, że przedstawiciele dyplomatyczni lub konsularni obu Stron są uprawnieni do ochrony interesów obywateli swego państwa w sprawach spadkowych przed organami państwa przyjmującego bez potrzeby wykazania się pełnomocnictwem, jeżeli obywatele ci mieszkają na obszarze państwa wysyłającego i nie ustanowili pełnomocnika.

6. Dalszą ważną dziedziną uregulowaną w umowie jest wzajemne uznawanie wyroków sądowych, które w zakresie spraw małżeńskich odnosi się również do wyroków wydanych przed wejściem w życie umowy. Pozwoli to na uregulowanie stosunków rodzinnych przez wielu obywateli obu Stron. Wydane w jednym państwie — tak w latach poprzednich, jak i w przyszłości — wyroki rozwodowe odniosą skutek prawny na obszarze drugiego państwa bez specjalnego postępowania sądowego o uznanie (art. 51). Daje to możliwość uniknięcia konieczności przeprowadzenia nowego, dość kosztownego procesu rozwodowego na obszarze drugiego państwa.

W innych sprawach o charakterze niemajątkowym, jak również we wszystkich sprawach majątkowych wyroki sądów obu Stron będą uznawane i wykonywane na obszarze drugiej Strony w trybie przewidzianego w umowie postępowania o uznanie i przymusowe wykonanie w drodze egzekucji, które będzie przeprowadzone przez sąd. Zadaniem sądu w takich wypadkach będzie badanie wyroków z punktu widzenia ustalonych w umowie przesłanek uznania (art. 52, 53). Jakkolwiek przesłanki te nie są liczne ani zbyt rygorystyczne, to jednak zapewniają one dostateczną kontrolę formalną wyroków sądów drugiego państwa, zwłaszcza co do tego, czy sąd państwa, na którego obszarze wyrok ma być uznany i wykonany, nie był wyłącznie właściwy do rozstrzygnięcia danej sprawy, czy strony procesowe były prawidłowo zawiadomione o procesie i miały możliwość obrony, czy nie istnieje wcześniejsze orzeczenie własnego sądu w tej samej sprawie oraz czy zastosowano właściwe prawo materialne.

Ponadto umowa reguluje uznawanie i wykonywanie orzeczeń o kosztach.

7. Wreszcie jeśli chodzi o część dotyczącą spraw karnych, to warto wspomnieć, że postanowienia umowy o ekstradycji przestępców przewidują niewydawanie obywateli własnych oraz rozszerzają listę tzw. przestępców ekstradycyjnych. Przy ustalaniu tej listy wzięto pod uwagę szczególnie bliskie stosunki łączące oba kraje oraz założenia ideologiczne

państw budujących socjalizm, które powinny sobie udzielać wzajemnej pomocy w zwalczaniu przestępstw godzących w ich ustrój polityczny. Z tego względu umowa dopuszcza wydawanie za przestępstwa o charakterze wojskowym, prasowym, dewizowym i karno-skarbowym, uznając te czyny za przestępstwa o znacznej szkodliwości społecznej i postanawiając wydawanie ich sprawców będących obywatelami strony wzywającej, jeżeli czyny te są zagrożone sankcją karną powyżej jednego roku więzienia.

\* \* \*

Ogólnie rzecz biorąc, umowę między Polską a Związkiem Radzieckim należy scharakteryzować jako dokument wielkiej wagi dla stosunków polsko-radzieckich.

Ułatwia ona obywatelom obu Umawiających się Stron szybkie i sprawne regulowanie ich doniosłych pod względem życiowym spraw, zabezpiecza ochronę ich praw i interesów wobec organów wymiaru sprawiedliwości drugiej Strony, wreszcie umożliwia szybkie i sprawne ściganie osób, które dopuściły się czynów przestępnych.

Unormowanie zasad wzajemnego obrotu prawnego przyczyni się niewątpliwie do dalszego umocnienia węzłów przyjaźni i współpracy między obu krajami.

Umowa została w dniu 18 lutego 1958 r. ratyfikowana przez Radę Państwa PRL. Wejdzie ona w życie po upływie 30 dni od chwili wymiany dokumentów ratyfikacyjnych.